

kilátó

KUN ÁRPÁD

Egy olvasás története

TÖREDÉK KARL OVE KNAUSGÅRD *MIN KAMPJÁRÓL*

A *Boldog Észak* egyik norvég jeleneténél tartottam. Aimé Billion, két ápoló meglátogatása között, benn ül a szolgálati kocsjában, egy kis flakonból fertőtlenítő szert nyom a tenyerére, majd gondosan szétdörzsöli. Részletekbe menően elkezdtem leírni a mozdulatot a tárgyi környezettel együtt, és közben észrevettem, hogy Karl Ove Knausgård módszerét követem a kidolgozásban. Aztán a jelenet nem illeszkedett a történet ritmusába, a regény végleges szövegéből kimaradt. Viszont e miatt az emlék miatt tudom, hogy 2011 elején, amikor a *Boldog Észak* „ápolós” részeit írtam, már elolvastam Knausgård önéletrajzi regényének mind az öt kötetét, ami addig megjelent.

Ez előtt a hosszú lélegzetű olvasás előtt motivációhiánnyal küzdöttem a norvégtanulásban. A tájszólásban beszélő emberek körülöttünk a hétköznapokban messze nem voltak hasonszőrűek, nem égtem a vágytól, hogy megbeszéljem velük az árakat, az időjárást, de még a bogyósgyümölcs-termesztés és a jávorszarvasvadászat iránti érdeklődésem is kifulladt egy idő után. Különbösen is, egy nyelv leginkább az irodalma miatt vonz. Csakhogy Ibsent régiesnek éreztem, Knut Hamsunt turgenyevésnek, Tarjei Vesaas pedig, aki szinte kortársnak számított, modern és izgalmos, azon a népies „újnorvég” (nynorsk) nyelven írt, ami akkor még nekem riasztóan nehéznek tűnt. Az egyik vasárnap az alattunk lakó házaspárnál, akik hozzánk hasonlóan kisgyerekes értelmiségi család voltak, kávéztunk, és Ingunn, a feleség, akinek a fentieket elpanaszoltam, Karl Ove Knausgård-t ajánlotta, mondván, ő nagy rajongója. Előfizetői voltunk a *Morgenbladet*-nak, ami körülbelül a norvég *ÉS*, csak konzervatív gyökerekkel. Képben voltam annyira, hogy érzékeljem a Knausgård-hisztériát, ami nemcsak a kulturális közeget járta át, de a szélesebb médiában is tombolt. Láttam bevásárláskor a boltban, hogy a bulvár napilapok címlapján időnként ott vigyorog hamiskásan a rókaképű szerző valami hatásvadász felirat illusztrációjaként, mint például: „Tíz évet is kaphat, amiért kiskorúval folytatott szexuális kapcsolatot tizenkilenc évesen.” Ez még nem az a későbbi, Don Quijotéra rájátszó portré volt, ahol a szemekből örült, reménytelen fény csap ki, se nem az a sokadik, az a konok, kihívó tekintetű, amely a magyar kiadás borítójára került. Nem, ez engem egy kiöregedett rockerre emlékeztetett az őszbe csavarodó szakáll-, bajusz- és hajlobonccal, rosszabb esetben egy, még működésben lévő countryzenészre. (Mint az első kötetből kiderült, az előbbi feltételezéssel nem is löttem annyira mellé: a szerző játszott rockzenekarban.) A könyve, aminek a címe (*Min kamp*) halálra bosszantott, több százezres példányban fogyott

az ötmillió Norvégiában. Mindennek tetejében nemcsak a legfontosabb norvég irodalmi díjat, a Brageprist kapta meg, hanem az egyik „vezető” norvég női magazin megválasztotta az év legdögösebb pasijának. Egy ilyen alak tényleg szépirodalmat írna? Semelyik paraméter sem illeszkedett a jó íróról kialakult elképzelésemhez. De azért egy próba erejéig követtem Ingunn tanácsát. Falunk „népkönyvtárban” a *Min kamp* addig megjelent kötetéből a harmadikon kívül a többi ki volt kölcsönözve. Felhívtam Ingunnt, hogy kezdhetem-e azzal. Azt válaszolta, kezdehem.

Gyanakodva fogtam hozzá az olvasáshoz. Könnyen érthető szöveg volt. Nekem mindenesetre praktikus: keveset kellett szótáraznom. A szerző a gyerekkoráról írt, az erőszakos apával töltött mindennapokról nagyon aprólékosan, részletekbe veszően, rengeteg „környezetleírással”, amelyeken keresztül megragadta a régmúlt pillanatok hangulatát. A leghétköznapibb történeteket mesélte, valami felsorolós, pozitivista hozzáállással a tárgyi világhoz. Afféle szépirodalmi reality show-nak érezkeltem, főleg azután a második kötetet, amit „visszafelé” olvasva megszerztem (közben visszahozták), és aminek az elején a másik apa, maga az E/1. személyű elbeszélő és az anya húzzák-vonják három gyereküket a kisgyerekes családok által jól ismert díszletek között. Értem, szóval ezt kajálják annyira a népek! Néhány hónap alatt végigolvastam mind az öt, addig megjelent kötetet. A motivációm meglelt, a norvégom javult.

Az első kötetet, ami legelőször ugye nem volt benn a könyvtárban, ráklépésben, a második kötet után, harmadiknak olvastam el. A felcserélt sorrendtől a történet számomra másféle megvilágítást kapott. Arról van szó, hogy a magát a negyvenes éveiben halálra ivó apát, aki az első kötetben megjelenik, és akinek a halála után, a temetésre készülve a két fiának ki kell takarítania a rettenetes mocsokban otthagyt nagyszülői házat, ahova utoljára bebástyázza magát az anyjánál, én először a harmincas éveiben ismertem meg, amikor még színjózanul terrorizálja a két fiút, a már kamasz Yngvét és az öt évvel fiatalabb Karl Ovét.

Az önéletrajz befejező, hatodik köteté azután némi csúszással jelent meg 2011-ben. Úgy lett beharangozva korábban, hogy a könyv gerince a nagyszabású Hitler-esszé lesz, ami végre megmagyarázza a lehetetlen címet. Egész Norvégia lélegzet-visszafojtva várta, hogy kikerüljön a boltokba. Én is. Végül kijött. Az előző öt sem volt vékonyka, de ez azok duplájára hízott: ezerkétszáz oldalas könyvmonstrum lett belőle. Nem vártam ki az időt, amíg az országos „Kultúrtaács” központilag felvásárolt példányaiból az egyik megérkezik a „népkönyvtárba”. Beruháztam a pár száz koronát, és Oslón átutazóban megvettem az egyik könyvesboltban. A könyv elején a *Min kamp* első két kötetének megjelenésére váró szerző utazik le a svéd vidékre egy fotóművészhez, aki portrékat készít róla. Majd visszatérünk a háromgyerekes család hétköznapjaira. A három gyerek már nagyobb, a család még mindig Malmö egyik lepukkantabb negyedében lakik, de a hatodik kötet írásának jelenideje is bevillan a kertés családi házzal valahol a délsvéd vidéken. Később beszámol a könyv arról is, hogy a kötetek megjelenése körül miféle botrány kerekedett. A szerző és a kiadó minden érintettnek elküldte a kéziratnak azt a részét, ahol annak neve és alakja megjelenik. A volt feleséggel támadt némi bonyodalom. Az első kötetet még megkapta kéziratban, rábólintott, de a második elolvasásáról

lebeszélte a szerző, mondván, hogy úgyis csak áttételesen szerepel benne, a mostani feleséggel való szerelmet meg talán jobb, ha nem olvassa. A kamaszkori barát, Jan Vidar lelkesen gratulált, míg a volt feleség később, a második kötet megjelenése után megorrolt, hiszen kiderült, hogy mialatt együtt volt a szerzővel, annak már akkor köze lett a második feleséghez (a biskops-arnői epizód). De az igazi botrányt egy harmadik reakció okozta. Az alkoholista apa öccse, Gunnar az első kötet kéziratának elolvasása után egész egyszerűen arra kérte a szerzőt és a kiadót, hogy a könyv megjelenésétől álljanak el. Ellenkező esetben pert indít annak valótlan állításai miatt, mint például, hogy Karl Ove apja a halála előtt két évet lakott volna az anyja házában, miközben két hónapot; hogy a házat Karl Ove takarította volna ki Yngvével, miközben ő, Gunnar csinálta, és egyáltalán amiatt, hogy Karl Ove az egész történetet az anyja felbujtására írta, az anya családjának, a „Hartloy-klánnak” a szempontjait érvényesítve. A könyv ennek ellenére megjelent, annyi változtatással, hogy a szerző a két évet két hónapra javította (mint később kiderül az orvosi papírok dátumaiból, a tényleges időtartam másfél év volt), a bele nem egyező érintettek nevét pedig fiktívre cserélte. Azaz a volt feleség neve tényleg Tonje, a tiltakozó, fenyegetőző nagybácsié pedig nem Gunnar. Viszont mindketten a saját módjukon reagálnak a későbbiekben a *Min kamp* sorban megjelenő kötetekre. Gunnar, akinek valójában Bjørge a neve, a kristiansandi helyi újságban kommentál, aljas indokokat tulajdonítva unokaöccsének, Tonje pedig, aki tudja, hogy nevetséges lenne „egy regénnyel harcba szállni”, miután kijön az ötödik kötet is, amely a volt házasságáról szól, rádióriportot készít a szerző, az exférj bevonásával arról, milyen az, ha az emberből akarata ellenére regényszereplő lesz.

Mire idáig értem, közel 3000 oldalon voltam túl, és a Hitler-esszéig még mindig nem jutottam el. És már el se akartam. Egyszerűen megcsömöröltem.

Ezt ismertem. Évekkel korábban volt már Marcel Proust-mérgezésem. Többször is, mert öt évekig olvastam. Hiába rajongtam érte annyira, mint senki más íróért, az ő hétkötetes regényfolyamából még ennyit sem tudtam végigolvasni egyhuzamban. Egy kötetet befejezve és elkezdve a másodikat, úgy 600–700 oldal után telítődtem a stílusával, a látásmódjával, az alakjaival. Knausgård-ral most ugyanez volt a helyzet. Kisgyerekes farsangot tartottunk nálunk 2012 februárjában, ahol az volt a feladat, hogy egy apróságot, ami mégis közel áll a szívünkhöz, ajándékozzunk a másiknak, akinek a nevét véletlenszerűen kihúzzuk. Az én ajándékom a félig se olvasott hatodik kötet volt, amitől szabadulni akartam. Einvald-t húztam, Ingunn férjét. Szabadkozott, de végül elfogadta – ők még nem vették meg.

2017 novemberében megint, másodjára is nekifogtam a Knausgård-mű olvasásának. Ezúttal a szerzői szándéknak megfelelő sorrendben, az első kötetel kezdtem. Amit megint norvégul olvastam, majd miután megérkezett postán a két lefordított kötet, valahol a másodikban átváltottam magyarra.

Az első kötet alkoholista apafigurája már hiába pedálozik, hogy visszaszerezze érzelmileg elvesztett, kamaszodó fiát, Karl Ovét. Persze még ezt a pedálozást is túl sok hibával csinálja. Például kigúnyolja a beszédhibája miatt, meg különben sem lát ki a fejéből, igazán odafigyelni képtelen rá. Ezeknél a részekenél jutott csak el a tudatomig, hogy az egész apatörténet onnan indul, hogy a felnőtt fiú megbocsát annak az apának, aki kisgyerekkorában terrorizálta. Ettől legalább egy fejjel meg-

nőtt számomra a szerző. Az első, norvég olvasáskor egyre jobban zavart a gyerekkorról szóló harmadik kötetben, hogy azt éreztem, ott függ az apa alakja fölött kimondatlanul az ítélet.

A szerző iróniájára szintén a másodszeri olvasáskor figyeltem fel. Nekem ehhez a magyar nyelv meghittsége kellett. (Nagy köszönet Petrikovics Editnek a kiváló fordításért.) Hiába sajátítottam el úgy-ahogy a norvégot, a finomabb regisztereket csak az anyanyelvemen hallom meg. Előszörre csak az jött át, hogy a szerző egy karót nyelt figura. Alaptermészete szerint mondjuk tényleg az, de annyi halványka irónia azért szorult bele, hogy kordában tudja tartani az önsajnálátát. Ez utóbbi meglehetősen súlyos nála (kinél nem, aki traumatizálva érzi magát?), néha tetszeleg is benne, mégsem válik végzetessé a műre nézve. Van például az a jelenet a második kötetben, ahol kikéri a kávéját egy stockholmi kávézóban, és észreveszi, hogy a pultos lány már felismeri őt mint törzsvendéget. Ami azt jelenti, hogy, mint kóbor ebnek, el kell kotródnia, hiszen azért ül be kávéházba, hogy a nagyvárosi anonimitásban észrevétlen maradjon.

„– Egy feketekávé? – kérdezte, mielőtt még rendelhettem volna.

Bólintottam, és amikor elfordult, hogy kitöltse nekem, felsóhajtottam. Tehát neki is feltűnt a bébiéltől foltos pulóvert viselő, szomorú, magas férfi, aki már soha nem mos haját.”

Ami mindkét nyelven ugyanúgy megfogott, az a személyességhez való viszony volt. Hogy közvetlenül a saját életéből beszél ki az elbeszélő. A magánéletből átjárás nyílik a regényvilágba. Látszólagosan semmiféle „elemelés” nincsen a mindennapi valóságtól. A stilizáció szinte észrevétlen, csak annyi, amennyi a mondatok, a jelenetek szintjén muszáj a gördülékeny megjelenítéshez. Az átfogóbb szerkezetek, a történet kibontakozása, ritmusa, a visszatérő motívumok rendszere, az egyes szereplők bemutatásának adagolása már nincs megformálva, merőben esetleges. Valami hasonló esetlegességet használ Nádas Péter is a *Párbuzamos történetek*-ben, de ő a valós élet történetek szintjén megmutatkozó, mindenféle rendező elv nélküli kaotikusságát a fikcióban akarja leképezni. Knausgård-nak a nagyobb regénystruktúrák egyszerűen kívül esnek a szemhatárán. A mindennapokhoz való odahajlás miatt ezeknek a körvonalai túl messze vannak: elmosódnak, vagy egyszerűen nem kivehetőek.

Egyetlen dolog tartja össze a mű egészét: az elbeszélő egyéni, összetéveszthetetlen hangja, ami végig kitart a hosszú szövegfolyam minden egyes helyén, és ami miatt a szerzői jelenlét hihetetlenül belsőssé válik. Az olvasó intenzív, bár egyoldalú barátságba keveredik a szerzővel.

Szépirodalom esetében az olvasó mindig kettesben marad a szerzővel, és valamennyire mindig összebarátkozik vele. Még olyan esetben is, amikor az alkotói szándék szerint a szöveg kifejezetten hűvös és személytelen. Például Mallarmé, Nemes Nagy Ágnes verseiben vagy Füst Milán „objektív lírájában”. A stílus apróbb-nagyobb jellegzetességeiben a szerző mégis ott hagyja a nyomát, ilyenkor is érezni lehet egy személyt, csak áttételesebben. (Bár például Füst Milánnál nagyon is intenzív a beszélő jelenléte.) A személytelen fogalmazás ellenpontja a vallomások önletrajz. Itt maga az az alapszituáció, hogy a szerző saját személyében, közvetlenül fordul az olvasójához, és valami olyasmit tesz, amit az ember csak a hozzá

legközelebbállókkal enged meg magának: a legszemélyesebb titkait tárja fel, vall. A műfaj egyik alapszövege Rousseau *Vallomásokja*, aminek a közvetlensége ma már eléggé ódivatúnak hat, egyebek között a stílus retorikussága miatt. Ha csak ez utóbbit nézzük, Rousseau ellenpontja lehetne egy másik önéletrajzi mű, *Az eltűnt idő nyomában*, amelynek szerzője, Marcel Proust a művelt társasági csevegés közvetlen nyelvét használja, még ha a követhetlenség határáig menően hosszúra nyújtja is a mondatait. Ő talán a legfontosabb viszonyítási pont Knausgård számára (név szerint is többször megemlíti a műben), de nem a mondatok „bonyolításánál”, szövéseknél, sokkal inkább az eltűnő pillanatok megörökítésekor. Miközben ez utóbbi mozzanat Proustnál egy nosztalgikus gesztus, Knausgård-nál az eltűnésnek, ami a nosztalgiát kiváltja, nyoma sincs. A „megörökítés” közönséges regisztrálás. Egy hangulat felmérése és tárgyiasítása a leírás által. Nála nincs múltba tekintés, nincs felidézés, ergo a nagy közvetítő, az emlékezet ki van iktatva, a szerepe nulla. A múlt csupán igeidő, egyébként az a jelen, ami éppen most zajlik. Az árnyalatnyi részletek tobzódásában, azok pontos megragadásakor néha úgy érezni, mintha az írás szimultán történe magával az elmúlóban lévő pillanattal, annak a rögzítésére szolgálna. A regény nem egy helyen felfrissített naplóra emlékeztet, ahogy – az elejtett megjegyzésekből kiderül – sokszor ténylegesen az. A naplóformának megfelelően többféle szövegtípus gyűjtőhelye. Például az első kötet egy esszével kezdődik a kétfajta halálról: a valóságos holttestről, amit gondosan elrejtünk, és minél diszkrétebben juttatunk el a sírig, és a fikcióként előadott halálesetekről, amelyek gyilkosságok, balesetek, helyi háborúk és természeti katasztrófák velejárái, és tele van velük a média. De ideférnek, éppen az esendőségük által, a svéd állapotok, gondolkodásmód elleni, kontrollálatlanak tetsző kirohanások is – ahogy a szerző enyhén Tourette-szindrómás, közbevetett káromkodásaival dettó ez a helyzet. De helyük van a hosszú párbeszédnek is, például Geirrel, a barátal, a legkülönfélébb témákról, könnyűzenéről, közös ismerősökről, gyereknevelésről, filozófiai kérdésekről, mindenről. Itt a részletgazdagság miatt megint sejteni lehet a szimultán lejegyzést mint munkamódszert. Nekem Diderot párbeszéd-regényei, a *Rameau unokaöccse* és a *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája* szellemes, frivol csevegéseit idézik. Geirről egyébként még az is kiderül, hogy magának az önéletrajzi regényfolyamnak is egyfajta bábája, amennyiben ő ébreszti rá a szerzót, hogy az az élet, a sajátja, aminek érdektelenségével és átlagosságával küszködik, nem is olyan érdektelen és átlagos, és minden banalitása ellenére, sőt éppen azért, lehet egy regény alapanyaga.

A második kötet leghosszabb, több tízoldalas beszélgetése Geirrel a stockholmi Pelikan sörcsarnokban zajlik, és az élet banalitása kapcsán, ami akkora már többedszerre kerül terítékre, felmerül Hitler neve (az se először a könyvben).

Hitler egyetemes nagy mumus, de a norvég irodalmon belül különösen az. Knut Hamsun világéletében Hitler-rajongó volt, és Hitler öngyilkossága után, hihetetlenül fafejű gesztusként, képes volt – 1945. május 7-én! – nekrológot írni róla a legnagyobb norvég napilapban az *Aftenposten*ben, és ezzel, 86 évesen, végleg és örökre vállalatlaná és szalonképtelenné tennie magát, miközben azóta is a norvég irodalom legnagyobb regényírója. A másik problémás eset az az Olav H. Hauge, aki hazájában a legnépszerűbb huszadik századi norvég költő, és akinek a

neve a két barát között többször is előkerül. A háború előtt és alatt, még a teljes névtelenségben, gyümölcskertészként tengődve, amolyan falu bolondjaként, aki többször megjárta a zárt osztályt, egy ideig ő is Hitler-rajongó volt. Bár később eltávolítja naplójából a Hitlerről szóló passzusokat, és hivatalosan nem kerül rá a bélyeg, de előbb-utóbb mindig akad valaki, aki célozgatni kezd. Az ő 4000 ezer oldalas naplója, amit a halála után pár évvel, a 90-es évek végén kiadtak, norvég irodalmi legenda, és szintén szóba kerül a *Min kamp*-ban, amikor Knausgård megemlíti, hogy első nagy életválsága idején, amikor hónapokra elvonult egy szárazföldhöz közel eső szigetre, végigolvasta mind a 4000 oldalt (ő 3000-et mond). Hitler neve itt bukkan fel a két barát között. Hogy Hauge számára, aki a hétköznapi élet elviselhetetlen kisserűségével küszködött Isten háta mögötti falujában, ő lehetett a nagyság ígérete.

Ebben az összefüggésben fontos Hitler és az ő története Knausgård számára. A hatodik kötet Hitler-esszéje, amin most mégis átrágtam magam, különálló szövegtestként ékelődik be a történetbe a maga több mint négyszáz oldalával, és *A név és a szám* címet viseli, nyilván nem függetlenül a Proust-mű első kötetében található egyik alcímtől: *Tájnevek: a név*, amely ott egy rövid, esszéisztikus fejezet élén áll. Az elméleti fejtegetések mellett, amelyek némileg szövevényesen a név problémáját járják körül, az esszé gerince Hitler életének, ebből is az első huszonvalahány évnek érdekesítő kommentálása egy kitűnő író tollából. Knausgård célja, saját bevallása szerint, az volt vele, hogy megmutassa egy olyan valakinek az emberi arcát, akit csak és kizárólag szörnyetegként szokás ábrázolni és elképzelni. Ami abban az értelemben egy minimál program, hogy a régóta felcsigázott olvasó (vagy csak én?) várná a végső választ azzal kapcsolatban, hogy miért használta a szerző önéletrajzában címként minden idők leghírhedettebb címét. De ekkora nagy várakozást valószínűleg eleve képtelenség kielégíteni. Knausgård válasza mindenestre banális. Az, hogy Hitler gyerek- és fiatalkora sok mozzanatában emlékeztet a sajátjára.

„Hitler az ellentétünk. De csak abban, amit tett, nem abban, ami volt. Utóbbiban olyan volt, amilyenek mi is vagyunk. Hitler fiatalsága az enyémhez hasonlít: a távolságtartása, reménytelen nagyot akarása, hogy túllépjen önmagán, anyaimádata, apagyűlölete, hogy a művészetben az énjétől szabaduljon és elérje a nagy érzelmeket. A problémája, hogy kötődni tudjon a többi emberhez, hogy bálványozza a nőket és szorongjon tőlük, a szűziessége, a tisztaság utáni vágya.”

De kell-e egyáltalán magyarázat? A kihívó címadás hirtelen és ösztönös gesztus volt, utólag megindokolni mindenképpen erőltetett. Egy helyen Knausgård azt nyilatkozta, hogy provokációnak szánta. Annyiban mindenképpen telitalálat, hogy eltulajdonított egy jó címet egy olyan könyvtől, amely egy dilettáns műkedvelő fércműve, és önmagában semmiféle értéket nem képviselne, ha a szerzőjéből később nem vált volna az emberi történelem leggyalázatosabb szereplője. 2009 óta azonban ez a cím, a *Min kamp* egy kiemelkedően jó szépirodalmi mű címe lett, és ennek mindnyájan örülhetünk.